

УДК 354:353.2: 338.22.021.1:631.152

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.25.25>

ДЕРЖАВНА АГРАРНА ПОЛІТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

Шатило Олексій,*orcid.org/0000-0002-8490-5223*

кандидат наук з державного управління,

докторант кафедри регіональної політики

Національної академії державного управління при Президентові України

У статті проаналізовано аспекти нормативно-правового, інституційного та фінансово економічного механізмів аграрної політики в Україні через призму політики економічної та з урахуванням компонентів енергетичної політики держави. Визначено, що в Україні напрацьовано комплексний механізм формування та реалізації аграрної політики, що знаходить свій вияв у визначених та закріплених відповідними правовими актами напрямках та пріоритетах аграрної політики. Поряд із тим з'ясовано, що прийняті основоположні акти потребують суттєвих змін у напрямі підвищення рівня їх дієвості шляхом закріплення на рівні законодавства поряд із пріоритетами обсягів фінансування у формі певного відсотка від державного бюджету або ВВП країни, а також прозорих та спрощених механізмів розподілу коштів. Визначено, що інституційна структура реалізації державної аграрної політики хоча й наявна в кількісному вигляді, однак, на нашу думку, потребує вдосконалення як на центральному рівні – шляхом приведення її в підпорядкованість політиці економічній, так і на місцевому, тим більше що значну частину функцій підрозділів реалізації аграрної політики на регіональному рівні є дублююча МінАПП робота з опрацювання документів учасників державних аграрних програм. Додатковим аргументом такої консолідації є успішний досвід запровадження Програми 5–7–9, яка впроваджується без прив'язки до певної галузі економіки, однак відіграє домінуючу роль у справі державної фінансово-кредитної підтримки аграрного підприємництва.

Окремої уваги заслуговує реалізація можливостей розв'язання енергетичних проблем за рахунок наявних в аграрній галузі сировинних потужностей, що за належної державної політики дало б можливість зменшити імпортозалежність в енергоресурсах. Базуючись на підходах Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки у сфері стимулювання виробництва та використання біологічних видів палива, доречно використати цільовий адаптований досвід, як то встановлення конкретних вимог щодо використання біопалива на певному відсотковому рівні загального обсягу споживання дизельного палива, встановлення податкових пільг тощо.

Ключові слова: економічна політика, аграрна політика, енергетична політика, аграрне законодавство, біодизель, органи державного управління аграрним розвитком.

Shatylo Oleksii. Public agrarian policy as ensuring Ukrainian national interests instrument

The article analyzes the legal, institutional and financial-economic mechanisms aspect of Ukraine agrarian policy through the economic policy and the components of public energy policy. It is determined a complex mechanism for the agricultural policy formation and implementation has been developed in Ukraine, which expressed in the relevant legal acts of priorities agricultural policy. At the same time, it was found the current redaction basic laws need correction in the increasing their effectiveness direction, by fixation along with priorities, funding, in the form of a percentage of the public budget or GDP, as well as transparent and simplified mechanisms for allocating that funds. It is also determined the public agricultural policy institutional structure implementation, although available but, in our opinion, needs to be improved both at the central level - by bringing it into line with economic policy and local. Especially since much of agricultural policy units functions implementation at the regional level is a duplicate of the Ministry of Agriculture Policy in the aspects of documents processing of government agricultural programs participants. An additional argument for such consolidation is the successful experience of implementing Program 5-7-9, which implemented without reference to a particular sector of the economy, but despite this plays a dominant role in public financial and credit support for agricultural entrepreneurship. Special attention should be paid to the realization of opportunities to solve energy problems at the expense of the available raw materials in the agricultural sector, which, with more efficient policy, would make it possible to reduce energy resources import dependence. Based on the approaches of the European Union and the United States in the field of production and use of biofuels stimulating, it is appropriate to use adapted experience, such as setting specific requirements for the use of biofuels at a certain percentage of total diesel consumption, tax incentives and more.

Keywords: economic policy, agricultural policy, energy policy, agricultural legislation, biodiesel, public administration of agricultural development.

Постановка проблеми. Розвиток аграрної сфери в Україні завжди був тією чи іншою мірою важливим акцентом державної політики, що зумовлюється місцем і роллю цієї сфери суспільного виробництва в економіці країни. Надходження до бюджетів усіх рівнів, забезпечення продовольчої безпеки

країни, валютні надходження від експорту, зайнятість у сільській місцевості та її соціально-економічний розвиток – ось далеко не повний перелік чинників, що зумовлюють актуальність розроблення ефективної аграрної політики. Водночас, з огляду на імпортозалежність національної економіки від енергоресурсів, сфера аграрного виробництва набуває додаткової ваги вже як інструмент забезпечення енергетичної безпеки держави. Саме тому як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні існує розгалужена система інституцій державного регулювання у відповідній сфері, а також створено нормативно-правове поле, яке, з одного боку, врегулює «правила гри» у сфері аграрного виробництва, а з іншого – покликане стимулювати його подальший розвиток відповідно до пріоритетів національної економічної політики держави.

Аналіз останніх досліджень. Питання формування аграрної політики, у тому числі з урахуванням іноземного досвіду, досить широко досліджено у варіативних аспектах, зокрема правовому, ресурсному, структурно-компонентному, глобалістичному (Х. Григорьєва, 2019; Т. Курман, 2018; П. Матвеев, 2019; А. Невесенко, 2017; П. Саблук, 2019). Поряд із тим наявні дослідження здебільшого спрямовують увагу на дослідження окремих аспектів аграрного сектору без прив'язки до процесу вироблення та впровадження економічної політики держави. Саме тому **метою публікації** визначено дослідження нормативно-правового, інституційного та фінансово-економічного аспектів аграрної політики в Україні через призму політики економічної.

Виклад основного матеріалу. Нині в Україні прийнята і діє ціла низка нормативно-правових актів із питань визначення орієнтирів та інструментів забезпечення розвитку аграрної сфери, серед яких найбільш вагомими є, зокрема, закони України «Про державну підтримку сільського господарства України» [1] та «Про альтернативні види палива» [2]. Окреслений перелік нормативно-правових актів є далеко не вичерпним із питань створення програмної основи розвитку агропромислового комплексу, адже прийнята і діє ціла низка галузевих актів, якими визначаються напрями та заходи державної аграрної політики в конкретних підгалузях, водночас усі вони в агрегованому вигляді знайшли своє відображення в положеннях Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України».

Проаналізуємо їхні положення більш детально. Так, Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» визначається досить широкий набір фінансових інструментів підтримки аграрного виробництва, серед яких – кредитні субсидії та компенсації лізингових платежів, бюджетна тваринницька дотація, часткові компенсації виробникам на придбання або будівництво основних засобів тощо. Водночас указаним Законом також визначається, що обсяги та порядок використання державного фінансування визначаються Кабінетом Міністрів України, що дає змогу констатувати відсутність чітко визначених або стійко прогнозованих видатків державного бюджету на заходи державної аграрної підтримки.

Водночас на державному рівні прийнято та ефективно реалізуються інші інструменти підтримки, у тому числі й суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агропромислового виробництва. Йдеться про Постанову КМУ «Про надання фінансової державної підтримки» [3], повсюдною назвою якої є «Програма 5–7–9». Указана Програма не має прив'язки до конкретної сфери економіки, а поширюється на всіх суб'єктів господарювання, які відповідають критерію резидентності (бути зареєстрованими в Україні як суб'єкти підприємницької діяльності згідно з чинним законодавством), розміру суб'єкта господарювання (бути суб'єктом малого чи середнього підприємництва у розумінні Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні») а також не отримували державної фінансової підтримки протягом певного періоду та у визначених граничних обсягах. Таким чином, Програма не спрямована на стимулювання розвитку саме аграрного виробництва або його окремих галузей, а прийнята для підтримки та розвитку всіх суб'єктів підприємництва. Поряд із тим за структурою кредитного портфелю саме на сільськогосподарських товаровиробників нині припадає понад 45% обсягів асигнованих за програмою коштів, що у вартісному вигляді становить понад 26,6 млрд грн [4].

У Законі України «Про альтернативні види палива», серед іншого, детально описано інструменти економічного механізму стимулювання у сфері альтернативних видів палива, зокрема стимулювання інвестиційної діяльності і запровадження новітніх технологій у сфері альтернативних видів палива шляхом створення пільгового режиму інвестиційної та іншої господарської діяльності іноземним інвесторам, що на практиці не знайшло свого втілення, адже в Україні нині відсутні будь-які механізми або пільгові режими, які б стимулювали іноземну інвестиційну активність у сфері аграрної енергетики, власне, так само, як і для вітчизняних учасників ринку. Таким чином, указане положення носить суто декларативний характер, як і низка інших, зокрема надання пільг і дотацій розробникам технологій виробництва альтернативних видів палива, стимулювання

фізичних і юридичних осіб до переходу на альтернативні види палива тощо. Це притому, що вказаний закон діє вже понад 20 років, що не може не знижувати вагу значення національного законодавства України в очах іноземних інвесторів і, відповідно, негативно впливає на інвестиційний імідж країни загалом.

Водночас у країнах Європи основою технологій із виготовлення альтернативних нафтовим видів палива становить виробництво біодизеля, що здебільшого виробляється з ріпакової олії. І виробництво, і використання такого палива, як правило, через слабку сировинну базу, має підтримку на державному рівні. У країнах – членах ЄС збудовано достатньо малих і великих переробних заводів. Зокрема, у Німеччині за рік виробляють близько 2 млн т біодизельного палива. Цей вид палива використовують і найближчі сусіди України: Чехія, Словаччина, Польща. Останнім часом ці країни суттєво збільшили посівні площі під ріпак. За даними німецької Федеральної агенції відновлювальних джерел енергії, площа посіву цієї культури торік сягнула 1,4 млн га, а середня врожайність – 38 ц/га. Із 2009 р. всі країни Європейського Союзу зобов'язуються виробляти й використовувати біодизельне паливо [5, с. 210]. Розглядаючи в ретроспективі ситуацію довкола виробництва біодизеля у світі, цікаво, що його виробництво знайшло значне поширення серед розвинутих країн. У Німеччині, Франції, Австрії, Чехії та США у вирощуванні ріпаку використовують 10–14% ріллі (з обсягом виробництва до 2 млн т біопалива).

В Україні, за розрахунками Міністерства аграрної політики і продовольства, виробництво біопалива з ріпакової олії має широкі можливості для застосування в агропромисловому секторі економіки та суміжних галузях. Щорічна потреба України в дизельному пальному становить близько 5 млн т. За сучасних технологій з одного гектару засіяних площ можливе виробництво 600 кг біодизеля, тобто для задоволення потреби всієї економіки потрібно засіяти 9,1 млн га орних земель, що становить 30% від усіх орних ґрунтів України (за врожайності 18 ц/га – середня врожайність ріпаку в Україні). Тому, зважаючи на високе виснаження продуктивності ґрунтів за постійного вирощування цієї олійної культури (задля природного відновлення ґрунту – на одному і тому ж місці висаджувати ріпак можна лише кожні чотири-п'ять років), подібне виробництво у масштабах усієї країни недоречне. Проте у розрізі використання такого дизельного палива виключно у сільськогосподарському виробництві, де потреба становить близько 2 млн т, виробництво і споживання біодизеля з ріпакової олії потребуватиме до 11% орних земель за мінімальної врожайності. Це може здешевити сільськогосподарське виробництво, зробити його відновлюваним і замінити імпортовані нафтопродукти на енергетичному ринку. Для показовості: за підсумками 2020 р. в Україні зібрано понад 2,5 млн т ріпаку [6], що за наведеними розрахунками вже повністю покриває потребу в цій сировині для виробництва біодизеля для сільськогосподарського виробництва, звичайно ж, за умови його переробки в Україні.

Проте на разі побудова та введення в експлуатацію окремих прямоорієнтованих на виробництво біодизеля виробничих комплексів (потужність – понад 5 тис т на рік) із відповідними інфраструктурними об'єктами не ведеться. Натомість спостерігається ситуація, за якої зусилля окремих сільськогосподарських підприємств, внутрішніх і зовнішніх інвесторів недостатні для налагодження повноцінної інфраструктури виробництва біодизеля з ріпакової олії в Україні. Тобто в сучасних умовах регулювання та стимулювання цього виду господарської діяльності на енергетичному ринку окремим ініціативам не вдається створити фактично нову індустрію зі значним економічним та екологічним ефектом у масштабах держави.

Ми не марно приділили значну частину цього дослідження опису можливостей та переваг виробництва біодизеля в Україні, адже цінові коливання на ринку паливно-мастильних матеріалів є основою інфляційних процесів, у тому числі й за індексом цін товаровиробників, а саме ціноутворення на паливному ринку залежить, перш за все, від зовнішніх чинників, оскільки Україна є імпортозалежною у сфері нафти та продуктів її переробки, у тому числі й дизельного пального.

Поряд із тим світовий досвід свідчить про значну увагу до розвитку інституційного середовища виробництва та використання біодизеля (табл. 1). Йдеться передусім про досвід Європейського Союзу, де директивами Європейського Парламенту та Ради встановлено конкретні вимоги щодо використання біопалива на рівні 10% загального обсягу споживання дизельного палива, а також рекомендації щодо зменшення загального обсягу споживання нафтопродуктів на 25% до 2030 р. Власне, рекомендація щодо зменшення споживання нафтопродуктів також певною мірою спрямована на збільшення обсягів споживання біопалива, адже є зрозумілим, що вона може бути трансформованою через певний період у конкретну вимогу, саме тому бізнес ураховує її під час довгострокового планування своєї діяльності.

Таблиця 1
Порівняльна таблиця компетенції та законодавчих практик у сфері виробництва та використання біологічних видів палива

Країна (об'єднання) Характеристика	Україна	Європейський Союз	Російська Федерація	Сполучені Штати Америки
Уповноважений орган	Міністерство аграрної політики	Європейська Рада	Міністерство сільського господарства	Міністерство енергетики Управління з енергоефективності та відновлюваних джерел енергії, відділ використання біоенергії (Office of Energy Efficiency and Renewable Energy, Office of the Biomass Program)
Основоположне законодавство	Закон України «Про альтернативні види палива» (від 14 січня 2000 року № 1391-XIV)	Директива Європейського Парламенту та Ради (ЕС) №2003/30/ЄС від 8 травня 2003 р. щодо стимулювання використання біопалива та інших видів відновлюваного палива для потреб транспорту (Official Journal L 123, 17/05/2003 р. 0042-0046)	Безпосереднього нормативного акту не існує На стадії розроблення перебуває концепція і проєкт технічного завдання на розроблення проєкту федерального закону «Про основи розвитку біоенергетики в Російській Федерації» (Об основах развития биоэнергетики в Российской Федерации)	Акт «Про Енергетичну політику» (Energy Policy Act of 2005) Акт «Про енергетичну незалежність та безпеку» (Energy Independence and Security Act of 2007) Акт «Про антикризову економічну стабілізацію» (Emergency Economic Stabilization Act of 2008) Федеральна програма використання біомаси (Biomass multi-year program plan, march 2008)
Ключові аспекти цільового регулювання	Відсутні зобов'язуючі норми; передбачена робота стандартів та стимулювання розвитку сировинної бази	Встановлюються вимоги до країн-членів щодо результату політики (використання біопалива): 5,75 % (до 2010 р.); 10% (до 2020 р.).	Господарська діяльність щодо біопалива здійснюється на загальних підставах (окремої галузі не існує)	Установлюють податкові пільги з їх поступовим підвищенням виробникам біопалива та гарантують використання кредитних ресурсів у виробничому процесі зі стимулюючими дотаціями малим виробникам. Мета – скорочення за 10 років споживання нафтопродуктів на 20%.
Примітка	Відсутні механізми стимулювання розвитку промислових виробництв біопалива	Конкретні механізми для держав не визначені. Мета політики – скорочення до 2030 року споживання нафтопродуктів на 25%.	Існують вагомні акційні обмеження з використання спирту як біопалива.	

Іншим важливим складником державної аграрної політики поряд із проаналізованим нормативно-правовим забезпеченням та засадами фінансування є інституційна компонента процесу її вироблення та реалізації.

Таблиця 2

Система органів та програмна основа впровадження регіональної аграрної політики в Україні

Область	Регіональний орган аграрної політики	Регіональна аграрна програма
Вінницька	Департамент міжнародного співробітництва та регіонального розвитку	Програма збереження та відтворення родючості ґрунтів земель державної форми власності у Вінницькій області на 2018–2022 роки Програми економічного і соціального розвитку Вінницької області на 2021 рік
Волинська	Управління економічного розвитку та торгівлі	Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу у Волинській області на 2016–2021 роки
Дніпропетровська	Департамент економічного розвитку	Програма підтримки агропромислового комплексу Дніпропетровської області у 2017 – 2021 роках
Житомирська	Департамент агропромислового розвитку та економічної політики	Програма розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2021–2027 роки
Закарпатська	Департамент агропромислового розвитку	Програма розвитку та підтримки тваринництва, птахівництва і бджільництва в області Програма розвитку та підтримки галузі рослинництва в області
Запорізька	Департамент агропромислового розвитку	Цільова регіональна програма «Сільське подвір'я» Програма розвитку лісового фонду Запорізької області на період до 2022 року
Івано-Франківська	Департамент агропромислового розвитку	Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Івано-Франківської області у 2021 році
Київська	Управління агропромислового розвитку	Комплексна програма розвитку сільського господарства та сільських територій Київської області на 2020–2023 роки
Кіровоградська	Департамент агропромислового розвитку	Обласна програма розвитку агропромислового комплексу Кіровоградської області на 2018–2023 роки
Львівська	Департамент агропромислового розвитку	Комплексна програма підтримки та розвитку агропромислового виробництва Львівської області
Миколаївська	Департамент агропромислового розвитку	Програма економічного і соціального розвитку Миколаївської області на 2021 рік
Одеська	Департамент аграрної політики, продовольства та земельних відносин	Програма соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області на 2021 рік
Полтавська	Департамент агропромислового розвитку	Програма розвитку та підтримки аграрного комплексу Полтавщини за пріоритетними напрямками
Рівненська	Департамент агропромислового розвитку	Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу Рівненської області на 2018–2022 роки
Сумська	Департамент агропромислового розвитку	Відсутні
Тернопільська	Департамент агропромислового розвитку	Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу Тернопільської області на 2021–2025 роки Програма збільшення площ посадки та нарощування обсягів виробництва плодів і ягід у Тернопільській області в 2011–2025 роках
Харківська	Департамент агропромислового розвитку	Відсутні
Херсонська	Департамент розвитку сільського господарства та зрощення	Обласна цільова програма розвитку харчової та переробної галузі Херсонської області на 2020–2025 роки Програма розвитку рибного господарства в Херсонській області на 2020–2022 роки Регіональна програма з використання та охорони земель у Херсонській області на 2020–2024 роки
Хмельницька	Департамент розвитку агропромислового комплексу та земельних відносин	Програма розвитку агропромислового комплексу Хмельницької області на 2017–2021 роки

Так, вищим органом у цій сфері є профільне Міністерство аграрної політики та продовольства України (далі – МінАПП), діяльність якого спрямована на вироблення та реалізацію єдиної державної аграрної політики. Аналізована інституція була відроджена лише в минулому році, адже в попередній період аграрна політика реалізувалася через Міністерство економічного розвитку України (далі – Мінекономрозвитку). Доцільність відродження МінАПП, на нашу думку, є дискусійною через цілу низку чинників, серед яких – нерозривна єдність аграрної та економічної політик, де перша є складником другої, оскільки, навіть не вдаючись в глибоке теоретико-методологічне обґрунтування, можна з усією очевидністю констатувати, що сільське господарство є галуззю національної економіки, а отже, і політика має вироблятися єдина. Окрім того, як показало дослідження наявних важелів підтримки сільськогосподарської сфери, основний її інструмент – «Програма 5–7–9» носить загальноекономічний характер. Як уже зазначалося, вказана програма не є єдиним інструментом державної підтримки сільського господарства, адже МінАПП на 2021 р. отримало асигнування в розмірі 6,8 млрд грн, які були передані від Міністерства економічного розвитку, що означає, що вказані кошти були закладені в державному бюджеті та наявні механізми їх використання на розвиток аграрної сфери через Мінекономрозвитку.

Окрім центрального рівня, існує відповідна інституційна структура й на регіональному рівні – у формі цільових структурних підрозділів обласних державних адміністрацій (табл. 2), які відповідають за впровадження аграрної політики на місцях. У переважній більшості регіонів такі підрозділи є замкнутими виключно на питаннях упровадження аграрної політики, водночас є досвід на рівні Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської областей, де підрозділи, відповідальні за впровадження аграрної політики, включені до складу департаментів економічного розвитку відповідних обласних державних адміністрацій. Водночас необхідно зазначити, що хоча аграрна політика на регіональному рівні й представлена відповідними інституціями, а також, як показує дослідження, розроблені та впроваджуються певні місцеві програми аграрного розвитку на рівні областей, суттєвої ролі вони не відіграють, адже їх фінансування по регіонах коливається від кількох сотень тисяч до щонайбільше кількох мільйонів гривень, що не може індивідуально дати суттєвого ефекту для розвитку аграрного сектору того чи іншого регіону. Таким чином, ключовим напрямом діяльності окреслених регіональних підрозділів є на разі збір та перевірка відомостей щодо суб'єктів господарювання, які претендують на фінансову підтримку за рахунок коштів загальнодержавних програм, розпорядником яких є МінАПП. При цьому питання самої компенсації коштів за рахунок державних програм вирішується виключно на рівні профільного міністерства та після подання туди повного переліку документів, що створює лише зайвий етап для цільового суб'єкта господарювання, який претендує на отримання відповідних коштів.

Резюмуючи викладене, можемо констатувати, що в Україні напрацьовано комплексний механізм формування та реалізації аграрної політики, що знаходить свій вияв у визначених та закріплених відповідними правовими актами напрямах та пріоритетах аграрної політики. Поряд із тим з'ясовано, що прийняті основоположні акти потребують суттєвих змін у напрямі підвищення рівня їх дієвості шляхом закріплення на рівні законодавства поряд із пріоритетами обсягів фінансування у формі певного відсотка від державного бюджету або ВВП країни, а також прозорих та спрощених механізмів розподілу коштів. Також визначено, що інституційна структура реалізації державної аграрної політики хоча й наявна в кількісному вигляді, однак, на нашу думку, потребує вдосконалення як на центральному рівні – шляхом приведення її в підпорядкованість політиці економічній, так і на місцевому, тим більше що значну частину функцій підрозділів реалізації аграрної політики на регіональному рівні становить дублююча МінАПП робота з опрацювання документів учасників державних аграрних програм. Додатковим аргументом такої консолідації є успішний досвід запровадження Програми 5–7–9, яка впроваджується без прив'язки до певної галузі економіки, однак відіграє домінуючу роль у справі державної фінансово-кредитної підтримки аграрного підприємництва.

Окремої уваги заслуговує реалізація можливостей розв'язання енергетичних проблем за рахунок наявних в аграрній галузі сировинних потужностей, що за належної державної політики, базуючись на підходах Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки, дало б можливість зменшити імпортозалежність в енергоресурсах.

Перспективним напрямом подальших досліджень є теоретико-методологічне обґрунтування розподілу обов'язків та механізмів синергетичної взаємодії між центральним, регіональним та місцевим рівнями (сільськими спроможними громадами) у питанні формування та провадження економічної політики в аграрній сфері.

Література:

1. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 черв. 2004 р. № 165. *Голос України*. 2004. 7 вересня.
2. Про альтернативні види палива : Закон України від 21 трав. 2004 р. *Голос України*. 2000. 15 лютого.
3. Про надання фінансової державної підтримки : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 12. *Офіційний вісник України*. 2020. 14 лютого.
4. Структура кредитного портфеля у розрізі видів економічної діяльності *Фонд розвитку підприємництва* : вебсайт. URL: <https://bdf.gov.ua/5-7-930-08-2021.pdf> (дата звернення: 02.09.2021).
5. Бережний Я., Шатило О. Стратегічне планування й управління в енергетиці України: механізм забезпечення національних економічних інтересів. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 241 с.
6. Обсяг виробництва сільськогосподарських культур на 1 грудня 2020 року. *Державна служба статистики України* : вебсайт. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 02.09.2021).